

ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглянуто одне із джерел професійно-творчого розвитку вчителя – потенціал особистості. Висвітлено філософські, соціологічні, психолого-педагогічні концепції сутності потенціалу людини, сформульовано висновок про необхідність створення відповідних умов у практиці післядипломної педагогічної освіти для розкриття потенціалів особистості (професійного, творчого й духовного, зокрема) на основі мотивування, проектування, самооцінювання та взаємодії.

Ключові слова: *потенціал, професійно-творчий розвиток, післядипломна педагогічна освіта.*

Модернізація системи освіти як цілісний процес спрямована на втілення нової соціокультурної освітньої парадигми, що оголошує курс на створення нового “суспільства освіти”. Орієнтація наукових пошуків у напрямі обґрунтування умов, необхідних для відповідних реформ, висуває певні вимоги до досліджень у галузі післядипломної освіти, які мають визначити трансформації її ключової фігури – вчителя. Професійно-творчий розвиток учителів стає однією з найактуальніших проблем сучасної педагогіки.

Багатогранність і багатоплановість, індивідуальність та неповторність професійно-творчого розвитку вчителя утруднює його висвітлення як цілісного явища. Вивченню його сутності присвячені дослідження в галузі психології та педагогіки, зокрема професійно-творчий саморозвиток студентів вивчає І.В. Назарова, професійно-творче становлення особистості – М.М. Юр’єва, професійно-творчу самореалізацію – Є.Є. Горбунова, формування професійно-творчої компетентності – В.Г. Жуков, професійно-творчої позиції – К.Б. Анфімова, професійно-творчої активності – М.М. Бученкова, професійний та професійно-особистісний розвиток учителів – Н.С. Вощенкова, Н.В. Гуца, М.В. Камінська, І.А. Карпачова, К.О. Кормілицина, К.М. Левітан, В.Г. Подзолков, Є.І. Рогов, Я.Б. Санжигієва, Л.В. Сгонник та ін. Проте недостатньо сучасних досліджень професійно-творчого розвитку учителів у системі післядипломної педагогічної освіти, його джерел, зокрема з точки зору розкриття потенціалів особистості. Тому **метою статті** є визначення сутності потенціалу особистості вчителя як джерела його професійно-творчого розвитку в системі післядипломної педагогічної освіти.

Післядипломна освіта вчителів, на нашу думку, має бути орієнтована на досягнення кінцевої мети освіти, яку визначив Ж. Делор, – “надати можливість усім без винятку реалізувати особисті таланти і творчий потенціал і, таким чином, уможливити для кожного проектування та реалізацію індивідуального життєвого плану” [6, с. 4].

Ми розуміємо професійно-творчий розвиток учителя як процес саморозгортання потенціалів особистості, спосіб самоактуалізації професійного потенціалу вчителя, складовими якого є особистісний, творчий та духовний потенціали у взаємозв'язку “я можу, вмію, здатен”.

Визначивши потенційність професійно-творчого розвитку вчителя як його суттєву ознаку, ми звертаємось до потенціал-орієнтованого підходу як такого, що дає змогу закласти основи професійного, особистісного, творчого та духовного саморозвитку особистості. У контексті акмеологічних та андрагогічних знань потенціальність розглядається як істотна властивість людини, що є необхідною умовою її життєтворчості.

Роль потенційного в особистості підкреслено у працях К.А. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Л.І. Анциферової, А.С. Арсеньєва, Т.І. Артем'євої, В.Г. Асєєва, В.П. Зінченка, К. Левіна, В.Н. М'ясищева, Г. Олпорта, С.Л. Рубінштейна, Е. Фромма, Р.Х. Шакурова, М.Т. Шафікова та ін).

Для подальшого вивчення проблеми потенціал-орієнтованого підходу до професійно-творчого розвитку слід визначитись зі змістом поняття “потенціал”, сутністю та різновидами потенціалів.

Потенціал (від лат. *potential* – сила) з філософської точки зору трактується як джерело, можливість, засіб, запас, що може бути використаний у дії для вирішення певних завдань та досягнення заданих цілей [13].

В історії філософської думки від Арістотеля та схоластиків розвивається парна діалектична категорія потенційного й актуального. Потенціал людини, з точки зору сучасних філософських досліджень, поєднує можливе й дійсне, суще й належне, свідоме та підсвідоме. Філософські розробки проблеми потенціалу людини дають можливість говорити про два його аспекти – реалізований, який представлений досвідом, та нереалізований, що визначається ціннісно-сисловою структурою особистості. Щодо актуального потенціалу не виявляється як перед-актуальне та пост-актуальне. У процесі та в результаті реалізації потенціалу людина закладає новий ресурс для майбутньої діяльності, таким чином створюючи невичерпність свого потенціалу.

На необмеженість можливостей, які приховує людина, вказує М.К. Мармашвілі, який вважає, що людина – це суцільна можливість, лава можливостей, що може набути будь-якої форми. Таємницею завжди залишається спосіб та форма реалізації потенціалу, крім того, як зазначає Т.В. Холостова, людина – це можливість стати людиною і можливість нею не стати. Ризик не зрозуміти, не використати, не реалізувати можливості, приховані у внутрішньому світі людини, залишається завжди. І найчастіше життя – це не тільки ланцюг використаних можливостей, а й безліч невикористаних потенціалів. Якщо людині здається, що вона реалізувала себе та досягла досконалості, найчастіше це свідчить про недостатність її саморозуміння.

Соціологічні концепції розкривають “потенціал” як засіб, запас, джерело, що є в наявності та може бути мобілізоване, приведене в дію, використане для досягнення певних цілей, виконання планів, вирішення завдань; як можливості особи, суспільства, держави в певній галузі [6, с. 13].

“Потенціал” розглядається в сучасній педагогіці та психології як “приховані можливості”, “резерв” на шляху до досягнення мети, як “внутрішня спрямованість”, яка надає життєдіяльності особистісного сенсу; виступає істотною силою, що веде до особистісного та професійного зростання людини. З одного боку, потенціально виступає як результат розвитку, а з іншого – містить у собі рушійні сили для майбутнього зростання. Т.І. Артем’єва зауважує, що можливість є потенційною дійсністю, а дійсність виступає як реалізована можливість [1].

І.Є. Красногородський і В.М. Лавров розуміють “потенціал” як резерв невикористаної, “незадіяної” можливості та як “запас творчості”, що забезпечує надійність функціонування системи, її здатність до саморозвитку. Потенціал – це ступінь потужності й наявності певних можливостей як цільових орієнтирів (В.М. Бережної, А.І. Голованов, Л.В. Сохань та ін.).

Відповідно до структури діяльності, М.С. Каган визначає п’ять основних потенціалів особистості: гносеологічний (пов’язаний з інформацією та структурою її переробки), аксіологічний (відображає систему цінностей, присвоєних особистістю в процесі соціалізації), комунікативний (забезпечує соціальні зв’язки), творчий і художній [8, с. 260–263].

У психолого-педагогічних дослідженнях вивчаються різноманітні види потенціалу людини: особистісний (Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, Л.І. Іванько, В.Г. Нестеров, та ін.); інтелектуальний (Є.З. Батталханов, Л.В. Сохань та ін.); виховний (Н.Є. Кожанова, Т.Н. Мальковська, В.В. Сергєєва, А.Н. Тесленко, Ю.Г. Фокін, Г.А. Юріна та ін.); моральний (О.О. Афоніна, Л.І. Ібрагім, Л.М. Мітіна, В. Созонов та ін.); аксіологічний (Г.А. Мелекесов, А.А. Полякова); морально-естетичний (А.С. Зіннурова), емоційний (А.Н. Лутошкін та ін.), деонтологічний (Г.М. Кертаєва та ін.); педагогічний (А.М. Бондар, Л.Г. Борисова, Є.А. М’ясоєдова, О.Ф. Чупров та ін.); інноваційний (М.А. Бендиков, Ю.О. Власенко, В.П. Горшенін, К.А. Лега та ін.); професійно-педагогічний (М.В. Прохорова, Н.Е. Пфейфер, І.П. Подласий та ін.); комунікативний (М.Х. Балтабаєв, Н.І. Шевандрін та ін.), освітній (Л.Ф. Лісс, Л.Ю. Гущина та ін.), духовно-творчий (В.В. Вербець, Г.М. Гладишев, Л.Б. Соколовська), духовний (О.М. Олексюк, Л.М. Галієв, М.А. Христенко) тощо.

Проблемі творчого потенціалу присвячені численні наукові праці (О.І. Бурдін, М.Н. Глазков, К.К. Жумадилова, М.В. Корепанова, Т.Н. Мальковська, В.Г. Риндак, Г.Н. Філонов, Є.Н. Шиянов, Є.Л. Яковлева та ін.). Найчастіше поняття “потенціал” у психолого-педагогічних дослідженнях особистості й діяльності вчителя використовується у значенні творчого чи науково-дослідницького потенціалу (Н.Т. Більдер, О.І. Виговська, В.М. Гнатюк, Л.В. Загрекова, Н.В. Кічук, М.О. Князян, Л.В. Кондрашова, Є.С. Михайлова, С.О. Сисоєва, Р.І. Хмелюк та ін.).

Контекстний підхід, представником якого є А.А. Вербицький, визнає пріоритетом для вивчення актуальних проблем педагогіки потенціальність особистості. Визначальними для подальшого дослідження є положення,

сформульовані А.А. Вербицьким щодо потенціалу людини [4]. По-перше, кожна людина має вроджений потенціал (фізичний, психічний, духовний), і вершини в розвитку цього потенціалу можна спроектувати. По-друге, кожна людина має потребу в реалізації свого потенціалу протягом життя. По-третє, кожній людині властиві певні комплекси програм оптимальної реалізації потенціалу (за В.М. Русаловим). По-четверте, кожна людина має чутливість до незбігу фактичних її дій з оптимальною реалізацією потенціалу.

Проте заданість потенціалу людини від народження не є визначальною для його розвитку. І.Т. Філонов підкреслює, що значною мірою потенціал формується та розвивається в процесі соціалізації. Крім того, здійснення потенціалу можливе лише за певних умов (В.Г. Риндак, Л.В. Мещерякова). Означені умови перебувають у системі взаємодії “людина-соціум”, характеризують специфіку навчання, виховання, спілкування, праці людини.

А.М. Матюшкін акцентує на соціальному аспекті – відносинах людини і світу як способі прояву потенціалу, що є інтегративною особистісною властивістю, яка виявляється у ставленні (позиції, установці, спрямованості) людини до світу. Взаємодія людини і світу, можливостей, свобод та обмежень, що виникають у цьому процесі, зумовлює потенціал людини, з точки зору О.Л. Краєвої. Вона розуміє його як систему сутнісних сил (потреб і здібностей), можливостей, зв'язків і відношень, що виникають у діалектиці можливостей світу і свобод людини. Під потенціалом особистості також розуміють інтегральну якість, що характеризує певний рівень зрілості її сутнісних сил як суб'єкта життєдіяльності, як індивідуальну цінність, яка сприяє розширенню її можливостей в опануванні силами природи, своїми суспільними відносинами та своїм власним розвитком [9].

У праці О.К. Чаплигіна потенціал людини постає в дії, він розглядає його як реальну можливість, що є єдністю внутрішньої змістовності та енергії здійснення, переходу актуальної можливості у дійсність. Формулою потенціалу людини є “можливості” + “енергія” = “результат”. Енергія, необхідна для розвитку та актуалізації потенціалу людини, представлена не тільки фізичною природою людини, а й енергією психологічних спонук, потреб, мотивів [14].

У визначеннях психологів та педагогів потенціал характеризується як “сума”, “єдність”, “система”, “інтегрована особистісна властивість”. Потенціал людини як ієрархічну структуру розуміє В.М. Марков, який визначає його такими складовими: біологічний, психофізіологічний та власне особистісний потенціал, що базується на особистісно-смысловому саморозвитку [10]. У свою чергу, Г.Л. Пихтовніков, Л.Н. Москвічова розглядають потенціал людини як сукупність певних можливостей, умінь і навичок, які визначають рівень їх розвитку; І.О. Мартинюк, В.Ф. Овчинніков – як синтетичну (інтегральну) якість, яка характеризує міру можливостей особистості для певної діяльності.

Потенціал людини, на думку В.М. Маркова та Ю.В. Синягіна, є системою її ресурсів, здатних до відновлення, які виявляються у діяльності, що

спрямована на одержання соціально значущих результатів. Оскільки потенціал є ресурсним показником, то він повинен мати числовий показник. Специфічним для потенціалу є його системна якість, постійне відтворення і розвиток, реалізація у зв'язках з довкіллям. Різновидами потенціалів людини дослідники вбачають біологічний, психічний і особистісний [11].

Можливість вирішення завдань та суперечностей як сенс актуалізації потенціалу людини – один із аспектів розгляду проблеми в сучасній науці. Вітчизняні автори Ю.І. Баландін, М.І. Скаржинський, Л.П. Тяжов розуміють потенціал як наявність ресурсів, можливостей, здібностей – суми факторів, від яких залежить успішне вирішення тих чи інших завдань. У визначенні Є.В. Колеснікової потенціал людини вирізняється як соціально-психологічна установка на нетрадиційне вирішення суперечностей [12, с. 109]. Суперечності, різноспрямованість і протиріччя вирізняють і соціальне, і фізичне, і внутрішнє, психологічне, духовне буття людини. Їх вирішення потребує значних витрат енергії, наявності певного досвіду, світоглядних позицій, ціннісної ієрархії, спираючись на які людина актуалізує власний потенціал, самовизначається та самоздійснюється, виходить на новий рівень розвитку.

До психологічних основ вивчення потенціалу людини слід зарахувати концепцію Л.С. Виготського про зони найближчого та актуального розвитку. Тоді як зона актуального розвитку відображає наявний рівень розвитку здібностей та новоутворень індивіда, зона найближчого розвитку виступає як потенціал розвитку, зона можливого зростання. Для переходу із зони актуального до зони найближчого розвитку необхідна наявність мотивації та сформованості фізіологічних, психологічних, ціннісно-сміслових структур і функцій.

Потенціал особистості розглядає Б.Г. Ананьєв, який зазначає: “ніхто не сумнівається в реальності тих властивостей людини, які мають назву потенційних і віртуальних. Без сумнівів, органом цих потенційних властивостей є мозок, що продукує всю “актуальну” діяльність людини” [1, с. 274]. Видатний психолог акцентує на соціальній та психологічній зумовленості прояву потенціалу людини, на його думку, резерви й ресурси особистості “виявляють себе в найрізноманітніших напрямках залежно від реального процесу взаємодії людини з життєвими умовами зовнішнього світу та від структури особистості самої людини” [1, с. 275].

Б.Г. Ананьєв указує на єдність тенденцій і потенцій людини; прояв внутрішнього світу в продуктах творчості [1, с. 85]. Він вважає особистісні властивості (спрямованість, тенденції, риси характеру, здібності особистості) її потенціалами, узагальненими результатами діяльності [1, с. 281]. Крім того, Б.Г. Ананьєв виокремлює такі потенціали індивідуально-психічного розвитку, як обдарованість, спеціальні здібності, працездатність [1, с. 254].

Особистісний потенціал як один із різновидів потенціалів людини вивчається з позицій різних наук про людину. У соціологічному контексті він розглядається науковцями як внутрішня духовна енергія, діяльнісна позиція

суб'єкта, спрямована на творче самовираження, суспільне самоствердження та самореалізацію [6, с. 18]. Вітчизняні філософи М.А. Парнюк, А.С. Кирилюк, В.В. Кизимов зазначають, що потенціал відображає минуле як сукупність наявних властивостей, “ресурсів”, характеризує теперішнє як “здібності”, орієнтований на майбутнє як додаткові “можливості” [5, с. 161–162]. Розвиваючи їх думку, ми вважаємо, що в потенціалі особистості минуле представлене сукупністю досвіду, теперішнє – як здібності, а майбутнє – як спрямованість (цілі, потреби, інтереси, цінності тощо). Інтеграція минулого, теперішнього і майбутнього в потенціалі людини забезпечує її готовність до самоактуалізації, реалізації здібностей, умотивованої діяльності, сповненого смислу життя та самовдосконалення за умови рефлексії, самопізнання.

Висновки. Професійно-творчий розвиток учителя відбувається на основі розкриття потенціалів його особистості. Потенціал особистості, на думку сучасних учених, являє собою певну ієрархічну структуру, систему ресурсів, сукупність можливостей, умінь, навичок, зв'язків та ставлень; має соціальну та психологічну зумовленість; поєднує досвід, здібності та спрямованість особистості; має численні різновиди. Післядипломна освіта покликана створити умови для самореалізації вчителем власних потенціалів (професійного, творчого, духовного, зокрема), переведення потенційного в актуальне, створення невичерпного запасу і рушійних сил розвитку. Для цього необхідне пробудження мотивації реалізації потенціалів, проектування вершини саморозвитку та оптимальних його шляхів; умов взаємодії людини зі світом і самою собою, вирішення суперечностей на основі цільових орієнтирів.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1968. – 338 с.
2. Артемьева Т.И. Категории возможности и действительности в психологии личности / Т.И. Артемьева // Категории материалистической диалектики в психологии / отв. ред. Л.И. Анцыферова. – М. : Наука, 1988. – С. 89–119.
3. Бурдина Е.И. Теория и практика развития творческого потенциала педагогов в системе непрерывного многоуровневого педагогического образования : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Елена Ивановна Бурдина. – Республика Казахстан : Караганды, 2007. – 27 с.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М., 1991. – 204 с.
5. Возможность и действительность / [М.А. Парнюк, А.С. Кирилюк, В.В. Кизимов и др.] ; редкол. : М.А. Парнюк (отв. ред.). – Киев : Наук. думка, 1989. – 288 с.
6. Галиев Л.М. Духовный потенциал сельского учителя и факторы его совершенствования : дисс. ... канд. соц. наук : 22.00.06 / Ленар Мирзанурович Галиев. – Казань, 2007. – 192 с.
7. Делор Ж. Освіта – справжній скарб / Ж. Делор // Шлях освіти. – 1997. – № 3. – С. 2–5.
8. Каган М.С. Человеческая деятельность: опыт системного анализа / М.С. Каган. – М. : Издательство политической литературы, 1974. – 328 с.
9. Краева О.Л. Проблема потенциала человека в аспекте постнеклассической научной парадигмы / О.Л. Краева // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия “Социальные науки”. – 2002. – Вып. 1 (2). – С. 286–290.

10. Марков В.Н. Личностно-профессиональный потенциал кадров управления: психолого-акмеологическая оценка и оптимизация : автореф. дисс. д-ра психол. наук. : спец. 19.00.13 “Психология развития, акмеология (психологические науки)” / В.Н. Марков. – М., 2004. – 54 с.

11. Марков В.Н. Потенциал личности / В.Н. Марков, Ю.В. Синягин // Мир психологии. – 2000. – № 21. – С. 250–261.

12. Мелекесов Г.А. Развитие аксиологического потенциала личности будущего учителя : дис. ... д-ра пед. наук. : 13.00.01 / Геннадий Анатольевич Мелекесов. – Оренбург, 2003. – 422 с.

13. Потенциал / БСЭ. – М., 1975. – Т. 20. – С. 428–430.

14. Чаплигін О.К. Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / О.К. Чаплигін ; Харк. військ. ун-т. – Х., 2002. – 31 с.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2013.

Хаустова Е.В. Потенциал личности как источник профессионально-творческого развития учителей

В статье рассмотрен один из источников профессионально-творческого развития учителя – потенциал личности. Освещены философские, социологические, психолого-педагогические концепции сущности потенциала человека, сформулирован вывод о необходимости создания соответствующих условий в практике последипломного педагогического образования для раскрытия потенциалов личности (профессионального, творческого и духовного, в частности) на основе мотивирования, проектирования, самооценки и взаимодействия.

Ключевые слова: потенциал, профессионально-творческое развитие, последипломное педагогическое образование.

Khaustova O. Potential of the individual as a source of professional creative development of teachers

The paper considers one of the sources of professional and creative development of teachers – the potential of individual. Author covers the philosophical, sociological, psychological and pedagogical nature of the concept of human potential. In the context of acmeological and andragogical knowledge, potentiality is considered as an essential human trait that is required for its life creation.

The article deals with the development of steam dialectical categories of potentiality and actuality. Human potential in terms of contemporary philosophical research combine possible and real, conscio and subconscio. Philosophical development of human potential problems suggest two aspects – realized that is presented by the experience and unrealized defined by the value-semantic structure of the individual. In relation to the actual, potential aspect is as pre-relevant and post-relevant. In the process and as a result of realization of potential individual lays a new resource for future action thus creating inexhaustibility of their potential.

Author supports the view of modern scholars that the potential of the individual is a hierarchical structure, system of resources, a set of capabilities, abilities, skills, attitudes and relationships; it has social and psychological conditioning, combining experience, skills and orientation of the individual, it has numerous varieties.

The article is based on the provisions of contextual approach to human potential: 1) everyone has innate potential (physical, mental, spiritual), and the peak in the development of this potential can be projected; 2) everyone needs to realize their potential in their lifetime; 3) everyone has certin set of programs implementing optimal-capacity; 4) everyone has a sensitivity to the discrepancy of the actual action of the optimum potential.

Formation and development of potential of the individual is associated with the process of socialization. Implementation of the capacity is presented as something that is only possible under certain conditions, social and intra-psychological. Terms are defined in the system of interaction “human-society” to characterize the specificity of training, education communication, labor rights. Interaction between the human and the world, opportunities, freedoms and restrictions that arise in this process cause a human potential.

Integration of past, present and future of a human’s potential ensures its readiness for self-actualization, realization of skills, motivated activity full of meaning of life and learning on condition of reflection, self-knowledge.

Author concludes that the need to create the right conditions in the practice of postgraduate education for unleashing the potential of the individual (professional, creative and spiritual in particular) based on motivation, planning, self-evaluation and interaction.

Key words: *potential, professional and creative development, postgraduate teacher education.*